

Удодов І.О., Приседський В.В. (ДонНТУ)

СТАТИСТИКО ТЕРМОДИНАМІЧНА МОДЕЛЬ УПОРЯДКУВАННЯ КИСНЮ В $LaBa_2Cu_3O_{6+x}$

Розроблено статистико термодинамічну модель упорядкування кисню в купраті барію лантану $LaBa_2Cu_3O_{6+x}$. Модель враховує парні взаємодії найближчих атомів кисню у базисній площині елементарної комірки. Виходячи з експериментальних даних, що одержані в $LaBa_2Cu_3O_{6+x}$ і теоретичної моделі, проведено розрахунки величини енергії парної взаємодії, заселеностей кисневих позицій а також парціальних термодинамічних властивостей кисню в купраті барію лантану.

Процеси упорядкування кисню в базисній площині елементарної комірки відіграють значну роль у формуванні надпровідних властивостей купратних фаз типу 123. Незважаючи на значний експериментальний матеріал, до теперішнього часу моделювання процесів упорядкування кисню проводилося лише для фази $YBa_2Cu_3O_{6+x}$. Вважають, що для інших фаз складу $RBa_2Cu_3O_{6+x}$ характер зміни термодинамічних властивостей кисню буде аналогічним. Літературні дані свідчать, що в значній мірі на властивості фаз типу 123, в тому числі і кисневу стехіометрію, впливає розмір іону R^{3+} . Заміщення ітрію на елементи з більшим значенням іонного радіусу R^{3+} в структурі $RBa_2Cu_3O_{6+x}$ значно впливає на розміри елементарної комірки, що в свою чергу змінює умови взаємодії атомів кисню в базисній площині. Оскільки радіус іону Y^{3+} порівняно невеликий, для виявлення закономірностей зміни кисневої стехіометрії для всього ряду сполук $RBa_2Cu_3O_{6+x}$ доцільним є дослідження фази $LaBa_2Cu_3O_{6+x}$. Процеси, що пов'язані з упорядкуванням кисню визначають термодинамічні і електрофізичні властивості $LaBa_2Cu_3O_x$ і тому мають значний теоретичний і практичний інтерес [1–3].

Відомо, що змінна частина (x) вмісту кисню в надпровідникових купратах структурно реалізується за рахунок входження атомів кисню в базисну площину елементарної комірки у ступені окислення, що може бути для частини таких атомів більшою ніж 2 [4].

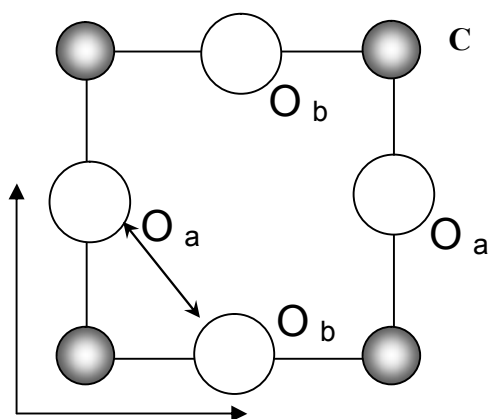

Рис. . Базисна площина елементарної комірки $LaBa_2Cu_3O_{6+x}$

Метою даної роботи є розробка статистико-термодинамічної моделі упорядкування кисню в базисній площині $LaBa_2Cu_3O_{6+x}$. Модель враховує енергію взаємодії найближчих атомів кисню і зміну конфігураційної ентропії при упорядкуванні кисню. Вона використана для інтерпретації результатів дослідження кисневої стехіометрії [1], одержання розрахункових залежностей парціальних термодинамічних властивостей і визначення умов переходу тетрагональної фази в ромбічну.

При розгляді кисневої стехіометрії і її впливу на структуру ізоморфних фаз типу 123, було визначено, що перехід тетрагональної фази $\text{LaBa}_2\text{Cu}_3\text{O}_{6+x}$ в орторомбічну (O-T перехід) є переходом другого роду типу порядок-непорядок і обумовлений упорядкуванням кисню в базисній площині (001) $\text{LaBa}_2\text{Cu}_3\text{O}_{6+x}$ [2,3].

Розглянемо співвідношення, що визначають концентрацію атомів кисню в базисній площині вздовж напрямків i (рис.1). Припустимо спочатку, що при входженні кисню в базисну площину взаємодією між атомами кисню, що розташовані вздовж осі (O_a) і осі (O_b) можна знехтувати. Якщо є N_a вузлів вздовж напрямку осі a , в яких знаходиться $N(O_a)$ атомів кисню i , відповідно, N_b вузлів і $N(O_b)$ атомів кисню вздовж осі b , то енергію Гіббса купрату барію-лантану після входження в кристалічну решітку $N(O_a)+N(O_b)$ атомів кисню можна представити виразом:

$$G = G_0(T) + N(O_a) + N(O_b) \quad (1)$$

де $G_0(T)$ енергія Гіббса кристалу $\text{LaBa}_2\text{Cu}_3\text{O}_{6+x}$, що не має атомів кисню у базисних площинах ($x = 0$) G_0 зміна енергії Гіббса при входженні одного атома кисню в позиції вздовж осей a або b , що енергетично еквівалентні у тетрагональній решітці G_{conf} конфігураційна складова ентропії розміщення атомів кисню.

Розрахуємо конфігураційну ентропію за формулою Больцмана $G_{conf} = -k_B \ln W$. Запишемо число способів розподілення атомів кисню в базисній площині у вигляді:

$$W = W_a W_b = N_a! / [(N_a - N(O_a))! N(O_a)!] \cdot N_b! / [(N_b - N(O_b))! N(O_b)!], \quad (2)$$

де W_a і W_b числа способів розміщення атомів кисню уздовж осей a і b відповідно, що розраховуються як числа комбінацій із N_a вузлів по $N(O_a)$ або із N_b по $N(O_b)$. Застосовуючи формулу Стірлінга $\ln N! = N \ln N - N$, знайдемо:

$$\ln W_a = -N_a [(1 - Y_a) \ln(1 - Y_a) + Y_a \ln Y_a], \quad (3)$$

де $Y_a = N(O_a)/N_a$ заселеність (мольна доля атомів кисню) позицій кисню вздовж осі a . Аналогічний вираз маємо і для числа способів розміщення кисню вздовж осі b :

$$\ln W_b = -N_b [(1 - Y_b) \ln(1 - Y_b) + Y_b \ln Y_b]. \quad (3a)$$

Враховуючи, що $k_B = R/N_A$ (універсальна газова постійна, N_A число Авогадро), конфігураційна ентропія розміщення кисню в розрахунку на один моль $\text{LaBa}_2\text{Cu}_3\text{O}_x$ складає:

$$G_{conf} = -R (\ln W_a + \ln W_b) = -R [(1 - Y_a) \ln(1 - Y_a) + Y_a \ln Y_a + (1 - Y_b) \ln(1 - Y_b) + Y_b \ln Y_b]. \quad (4)$$

Отже, енергія Гіббса в перерахунку на один моль $\text{LaBa}_2\text{Cu}_3\text{O}_{6+x}$ дорівнює:

$$G = G_0(T) + x R \ln 10 + R [(1 - Y_a) \ln(1 - Y_a) + Y_a \ln(Y_a) + (1 - Y_b) \ln(1 - Y_b) + Y_b \ln(Y_b)], \quad (5)$$

де x індекс вмісту кисню в базисних площинах $\text{LaBa}_2\text{Cu}_3\text{O}_{6+x}$.

Тепер введемо у розгляд парні взаємодії атомів кисню, які знаходяться у базисній площині в сусідніх позиціях вздовж осей a і b . Якщо позначимо енергію такої взаємодії на пару атомів через E_{ab} , то її внесок в енергію Гіббса на один моль складає:

$$z = Y_a Y_b E_{ab} \quad (6)$$

З урахуванням взаємодії найближчих атомів кисню в базисній площині енергія Гіббса запишеться у вигляді:

$$= o(T) + x \quad + Y_a Y_b E_{ab} + (1-Y_a) \ln(1-Y_a) + Y_a \ln(Y_a) + (1-Y_b) \ln(1-Y_b) + Y_b \ln(Y_b) . \quad (7)$$

Введемо параметр порядку:

$$= x/2 - Y_a = c - Y_a , \quad (8)$$

де для стислості подальших виразів позначили $c = x/2$. В тетрагональній фазі $Y_a = Y_b = x/2$ і $= 0$ (повне розупорядкування). При повному упорядкуванні заселяються лише позиції вздовж осі b: $Y_a = 0$, $Y_b = x$ і $= x/2 = c$. Взагалі в процесі упорядкування в ромбічній фазі параметр порядку знаходиться в інтервалі $0 \leq c$.

Введення параметру порядку дає змогу перейти до одної змінної, що пов'язана з концентраціями кисню в нееквівалентних вузлах в рівності для енергії Гіббса. Випишемо для цього вирази заселеностей через параметр порядку:

$$Y_a = c - , \quad Y_b = x - Y_a = c + \quad (9)$$

Після підстановки виразів (9) рівність (7) запишеться таким чином:

$$= o(T) + x \quad + (c^2 - z^2) E_{ab} + RT (1-c+z) \ln(1-c+z) + (c-z) \ln(c-z) + (1-c-z) \ln(1-c-z) + (c+z) \ln(c+z) . \quad (10)$$

Рівноважний розподіл атомів кисню по вузлам вздовж осей a і визначається мінімумом енергії Гіббса. Отже умовою рівноваги за даної температури T і загального вмісту кисню x (або при $c = \text{const}$) є:

$$(d( )/d)_{T,c} = 0. \quad (11)$$

Диференціювання виразу (10) за параметром порядку z з подальшим прирівнюванням його до нуля дає наступне рівняння для розрахунків розподілу атомів кисню в базисній площині:

$$2 E_{ab} = RT \ln (+c) (1-c+z)/((c-z) (1-c-z)) . \quad (12)$$

Температура тетрагонально-орторомбічного фазового переходу другого роду визначається умовою:

$$(d^2( )/d^2)_{T,c} = 0, \quad (13)$$

при $= 0$ (повне розупорядкування при переході до тетрагональної фази). Диференціювання рівняння (12) і підстановка умови $= 0$ приводить до наступного виразу для температури фазового переходу:

$$o-T = E_{ab} (1-) / . \quad (14)$$

Масив експериментальних даних по залежності вмісту кисню від T і P(O₂), що одержано в роботі [1], використовували в першу чергу для оцінки величини енергії парної взаємодії атомів кисню у базисній площині E_{ab}. Для LaBa₂Cu₃O_{6+x} знайдено E_{ab} ≈ 17 кДж/моль. Величина E_{ab} знаходиться у відповідності з даними

для фази $YBa_2Cu_3O_x$ ($E_{ab} \approx 25$ кДж/моль). Заміщення в структурі 123 ітрію на лантан призводить до зростання відстані між атомами кисню і, відповідно, до закономірного зменшення величини E_{ab} . Результатом зменшення енергії взаємодії атомів кисню в базисній площині є розширення області існування тетрагональної фази і зміщення Т-О переходу в область більш низьких температур.

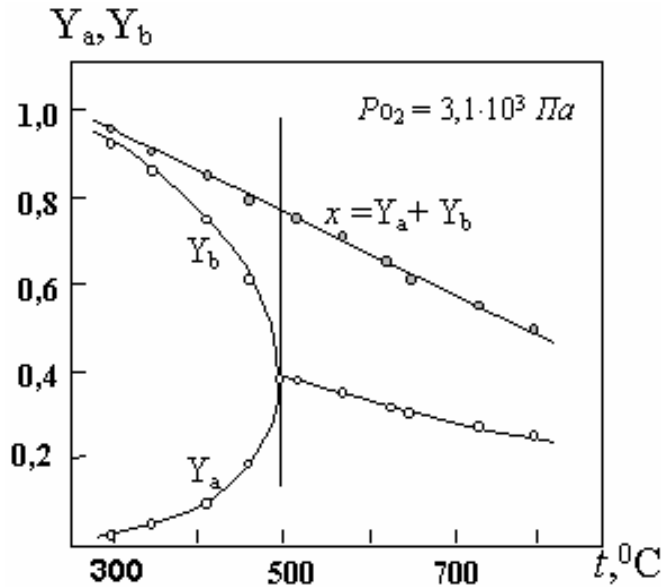

Рис. . Заселеність кисневих позицій у базисній площині $LaBa_2Cu_3O_{6+x}$ при $P(O_2) = 3,1 \cdot 10^3$ Па

нижче $300^\circ C$. Дійсно, повне упорядкування можливе лише при температурі абсолютного нуля.

Зупинимося тепер на можливості використання запропонованої моделі для розрахунку парціальної ентальпії кисню O в $LaBa_2Cu_3O_{6+x}$. Частіше за все парціальну ентальпію кисню розраховують по експериментальним залежностям $P(O_2)$ від T при постійному вмісті кисню, виходячи з "лінійної моделі"

$$O = 0,5 \ln(p_{O_2} / (1/))_x. \quad (15)$$

Розрахуємо спочатку інтегральну ентальпію H із виразу (10) для енергії Гіббса. Якщо енергія парної взаємодії атомів кисню у базисній площині не залежить від T , або залежить лінійно $E_{ab} = E_1 + E_2 T$, отримуємо такий результат:

$$H = d(\ln p_{O_2} / d(1/T) = H_0 + x H_1 + (c^2 - z^2) E_1, \quad (16)$$

де $H_0 = d(\ln p_{O_2} / d(1/T)$ і $H_1 = d(\ln p_{O_2} / d(1/T)$.

Парціальну ентальпію знаходимо диференціюванням інтегральної ентальпії за вмістом кисню ($d(6+x) = dx$):

$$O(,x,) = (\ln p_{O_2} / x)_{Tx} + ((\ln p_{O_2} / z)_{Tx} (z / x)_T \quad (17)$$

Похідну $(z / x)_T$ отримаємо з рівняння (12), враховуючи, що $c = x/2$:

$$(z / x)_T = \frac{1}{2} z E_{ab} - z \frac{(1 - 2c)/2}{1} E_{ab} - (c - c^2 - z^2) = K, \quad (18)$$

де $1 = (+ c)(1 - c +) (z - c)(1 - c -)$.

Після визначення величини E_{ab} по рівнянню (12) розраховували заселеності кисневих позицій в базисній площині. Рис.2 ілюструє результати таких розрахунків, які проводили чисельно за методом Нельдера-Міда. Слід підкреслити, що експериментальні дослідження заселеності кисневих позицій в базисній площині $LaBa_2Cu_3O_x$ до теперішнього часу не проводилися. Результати розрахунків показують, що повне упорядкування атомів кисню в базисній площині не відбувається навіть при досягненні максимального вмісту кисню ($6 + x = 7$) при температурах

Похідні $(\partial H_0 / \partial x)_{T,x}$ і $(\partial H_0 / \partial z)_{T,x}$ знаходимо безпосереднім диференціюванням виразу (16). Остаточо знаходимо вираз для парціальної ентальпії кисню:

$$H_0 = H_1 + E_1(c - 2K), \quad (19)$$

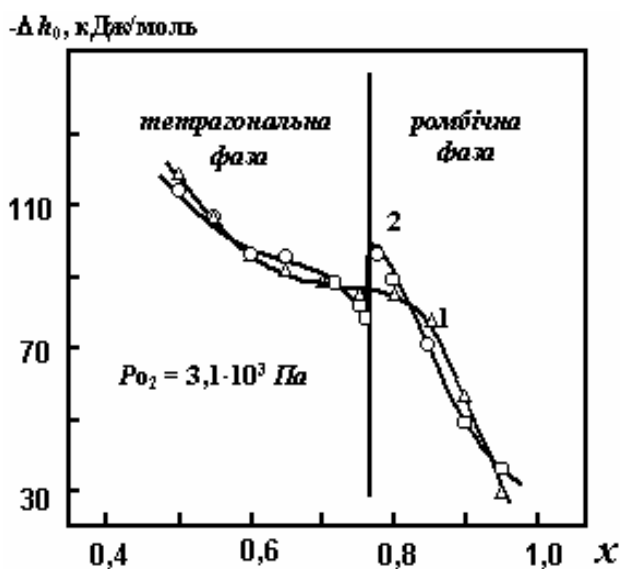

Рис. . Залежності парціальної ентальпії від вмісту кисню при $P_{O_2} = 3,1 \cdot 10^3$ Па. 1 лінійна 2 статистико-термодинамічна модель

де H_1 ентальпія входження кисню до базисної площини (без урахування парних взаємодій) залежність її від температури враховували у виді параболічного багаточлена $H_1 = A_1 + A_2 T + A_3 T^2$, де параметри A_1, A_2, A_3 знаходили чисельною обробкою експериментальних залежностей по методу Нельдера-Міда.

Розрахована залежність парціальної ентальпії кисню від його вмісту (рис.3) відповідає фазовим переходам типу порядок-непорядок. Дійсно, фазові переходи другого роду супроводжуються немонотонною зміною других похідних енергії Гіббса, у тому числі і парціальної ентальпії кисню. Можна

показати, що доданок $E_1 K$ у виразі (19), що дорівнює нулю в тетрагональній фазі ($K = 0$), не дорівнює нулю в ромбічній фазі навіть коли $K = 0$. Тому в області переходу тетрагональної фази в ромбічну спостерігається стрибок, що моделює -екстремум, пов'язаний з енергією взаємодії атомів кисню в базисній площині $LaBa_2Cu_3O_x$.

Література

1. Приседский В.В., Удодов И.А. $P(O_2)$ -T фазовый разрез диаграммы купрата бария-лантана $LaBa_2Cu_3O_x$ // Украинский химический журнал, 2002. Т. 68 № 2. с. 98–101.
2. Мержанов И.А., Дегтярев С.Ф. Термодинамика фазы $YBa_2Cu_3O_{6+z}$. Упорядочение кислорода и фазовый переход тетрагональной структуры в ромбическую // Сверхпроводимость: физика, химия, технология, 1990. Т. 3 N 2. С. 279–283.
3. Дегтярев С.Ф. Термодинамика фазы $YBa_2Cu_3O_{6+z}$. Получение самосогласованного набора термодинамических функций при температуре выше $350^\circ C$ // Сверхпроводимость: физика, химия, технология, 1990. Т. 3 N 2. С. 284–290.
4. Приседский В.В., Михеенко П.Н., Иванченко Ю.М. и др. Слабосвязанный кислород и сверхпроводимость в $YBa_2Cu_3O_x$. // Физ. низких температур, 1989. Т. 15 № 1. С. 8–16.

© Удодов І О Приседський В В